

uit in Herrijzend Nederland. Die ontleende hij niet alleen aan zijn presidentschap van de Nederlandsche Bank (1946-1967), maar vooral aan de combinatie van intellectuele en persoonlijke integriteit en betrokkenheid waarmee hij deze functie bekleedde. Telkens weer herinneren tijdgenoten zich het unieke formaat van deze man als centrale figuur in het monetaire en economische beleid, dat aan persoonlijkheden toch niet mank ging. Als zijn ster de laatste jaren wat verbleekt is, komt dat dan ook minder door een voorbijschietende komeet, dan dooreen met de jaren verzwakkend schijnsel.

Met het aantreden van Holtrop begon de bank een nieuwe periode. Na de nationalisatie in 1948 werd zij meer dan ooit verantwoordelijk voor het scheppen en bewaken van de monetaire voorwaarden van het economische overheidsbeleid. Holtrop zorgde ervoor, dat de bank ondanks de nationalisatie een hoge mate van zelfstandigheid bewaarde. Bovendien ontwikkelde hij een analysemethode, die de bankpolitiek moest steunen en rechtvaardigen.

Holtrop streefde naar het bereiken van monetair evenwicht, dat wil zeggen het zoveel mogelijk uitschakelen dan wel corrigeren van de versturende economische invloed van inflatie en deflatie, afgemeten aan de binnenlandse liquiditeitscreatie. Eerst concentreerde hij zich op het lokaliseren van de oorzaken van liquiditeitscreatie in brede sectoren van de economie (1946-1950). Daarna richtte hij zijn aandacht op een verdere begripsafbakening en het onderscheiden tussen autonome monetaire impulsen aan de ene kant en reacties anderzijds. Vanaf 1953 werd deze analyse in het jaarverslag van de bank gepresenteerd aan de hand van een opstelling van saldi per economische sector; in 1959 kwam een systematisch gekwantificeerd model ervoor in de plaats. Tijdens de jaren zestig poogde Holtrop dit model verder te vereenvoudigen en de lokalisatie- en oorzakenanalyse te verenigen. Tegelijkertijd echter kwamen de beperkingen ervan steeds meer aan het licht, met name de onvoldoende ruimte voor buitenlandse invloeden en de geringe aandacht voor de verbanden tussen monetaire factoren en de reële economie. Na het aantreden van Zijlstra liet de bank het model dan ook langzaam varen, en Holtrops poging tot empirische verificatie (1970) moet als mislukt worden beschouwd.

Men zou dus kunnen zeggen, dat Holtrop de wind meehad; zijn sterk normatieve model strandde, zodra de vrij unieke en toevallige combinatie van economische factoren waarop de gouden wederopbouwjaren steunden, uiteenviel. Na Van Straatens dissertatie over veertig jaar monetaire analyse aan de Nederlandsche Bank (1989) laat Vanthoors proefschrift nog eens in detail zien, dat dit hem schromelijk tekort zou doen. De kern van het boek ligt in een werkelijk heldere uiteenzetting van Holtrops monetair-economische denken, door Vanthoor stap voor stap en bevattelijk uitgelegd, zodat althans bij deze leek een besef groeide van de intellectuele integriteit en durf ervan. De schets van Holtrops persoon en leven in de hoofdstukken daaromheen blijft tamelijk bleek. Ook de bredere achtergrond van economische ontwikkeling en beleid is vrij mager ingevuld. Vooral dat laatste valt Vanthoor niet echt kwalijk te nemen, tenslotte vergt een gedegen behandeling van Holtrops plaats in het naoorlogse beleid een heel ander boek. Met zijn analyse van het monetaire denken geeft hij daarvoor al een fraaie basis.

Joost Jonker

L. de Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden in de tweede wereldoorlog*, XIV, *Reacties*, J. Th. M. Bank, e. a., ed. (2 dln.; 's-Gravenhage: SDU, 1991, xxiii + vii + 1111 blz., f89,90, ISBN 90 12 06880 0).

Al in 1968, dus nog voor de publikatie van zijn eerste deel, opperde L. de Jong de gedachte de reacties op zijn werk op een of andere manier te bundelen, omdat hij het, in een formulering uit 1969, onjuist vond 'als alleen de visie van mij voor het nageslacht bewaard zou blijven' (xiii).

Dat gaf blijk van een wel heel groot vertrouwen in de exclusief conserverende kracht van de bekende groene (voor de wetenschappelijken onder ons) dan wel bruine (voor de populaire lezers) banden. Maar het is een aardige geste en een mooie service van auteur, opdrachtgever en uitgever om deze gedachte te concretiseren in de vorm van een, in 1991 gepubliceerd, veertiende deel van het grote werk van De Jong, opnieuw in twee kloeke banden.

Het is prettig deze ruime selectie van recensies, commentaren, beschouwingen, lofprijzingen en aanvallen met betrekking tot alle dertien eerder verschenen delen van *Het koninkrijk* bij elkaar te hebben. Dit alles nog eens doorlezend valt opnieuw op hoe enorm de taak van De Jong is geweest, op hoeveel uiteenlopende terreinen hij zich heeft begeven en hoezeer, bij alle kritiek van verschillende aard en diverse herkomst, het werk als geheel overeind blijft. Dat wil niet zeggen, dat er geen steekhoudende kritiek is geleverd of geen andere dan wel aanvullende visies en interpretaties zijn geboden. Integendeel, veel van de reacties vallen evenzeer op door hun hoge niveau. Zonder anderen tekort te willen doen troffen mij bijvoorbeeld opnieuw de mooie stukken van Paul van 't Veer en de persoonlijk getinte bijdragen van I. Kisch. Maar het was toch steeds het werk van De Jong en de kwaliteit daarvan dat in het centrum stond en in feite de voorwaarde vormde voor de hoge kwaliteit van verscheidene reacties.

Deze omstandigheid bepaalde mede enkele opvallende beperkingen, die aan de discussie kleefden (voor zo ver het werkelijk een discussie was). Zoals de voor de keuze verantwoordelijke redactie onder voorzitterschap van Kossmann in een korte maar adequate inleiding opmerkt waren die beperkingen vooral drieërlei. Ten eerste is De Jong 'op de algemene interpretatie die zijn verhaal draagt... nooit teruggekomen en de enkele keren dat juist die ter discussie werd gesteld heeft hij daar nauwelijks op gereageerd' (xviii). De redactie wil dat niet als kritiek zien, maar constateert wel dat de enkele critici die op dat niveau een debat probeerden aan te gaan daarvoor in feite geen gelegenheid kregen. Vermoedelijk ligt hier ook een belangrijke oorzaak voor de veel gehoorde klacht, dat historisch Nederland het op zo teleurstellende wijze liet afweten als het op wetenschappelijke kritiek aankwam. Dit deel XIV toont overigens aan hoe schromelijk overdreven die klacht is. Zeker als men in aanmerking neemt, dat vele juist op dit terrein bekwame historici als lid van de begeleidingscommissie of als deskundige meeleezer bij de totstandkoming van het werk betrokken waren en zich begrijpelijk meestal gehouden voelden tot terughoudend optreden in het openbaar, valt op hoeveel (universitaire) historici incidenteel of regelmatig in vakbladen of andere periodieken reageerden op De Jongs boeken.

Ten tweede signaleert de redactie 'de weigering van alle auteurs die in Nederland studies over de bezettingstijd publiceren om enerzijds een positieve waardering voor het nationaal-socialisme, de bezetters en de collaborateurs te verwoorden en anderzijds de vervolgdgen te kritiseren' (xix). Tegen die achtergrond valt op dat de redactie uit één van de weinige publikaties, die wellicht enigszins in die richting gaat — H. W. van der Vaart Smit, *Wetenschappelijke kritiek*, I (Amsterdam, 1975) — niets opneemt. Dit pamflet wordt in de context van het proces dat Van der Vaart Smit tegen De Jong voerde en verloor wel genoemd (63) en er is elders in deel XIV zelfs een foto van het titelblad opgenomen (foto 20b na bladzijde 1032). Maar de lezer leert uit deel XIV niet welke de inhoud ervan is. Nu kan men op kwalitatieve gronden daarvoor goede argumenten aanvoeren, maar feit is wel, dat de redactie zich hiermee conformeert aan de door haarzelf opgemerkte beperking.

Ten derde stelt de redactie vast dat De Jong en met hem eigenlijk vrijwel alle andere auteurs de Nederlandse geschiedenis van de bezettingstijd nogal in isolement bestudeerden. Het oorlogsverloop in algemene zin komt uitvoerig ter sprake, maar vergelijking met andere bezette landen komt nauwelijks aan de orde. 'Als gevolg hiervan worden de (noodzakelijke) morele oordelen van De Jong en diens commentaren... gevoed door normen die niet zijn onderworpen

aan de toets van het comparatisme' (xix-xx). Pas recent is dit comparatieve perspectief veel meer in het centrum van de aandacht gekomen. Omgekeerd kan worden vastgesteld dat de weerklink op het werk van De Jong in het buitenland gering is gebleven. Hoewel De Jong in het buitenland bepaald geen onbekende was en is, kon de redactie kennelijk slechts twee publikaties van buitenlanders vinden die zij de moeite van het opnemen waard vond (één van G. Hirschfeld en één van M. L. Smith, beide betrekking hebbend op de Nederlandse Unie). Hoewel er nog wel enkele korte boekbesprekingen te noemen zijn en vanzelfsprekend in allerlei boeken van buitenlandse auteurs vertrouwde met De Jongs werk blijkt, zou ik ook geen publikatie weten die hier opvallend en ten onrechte ontbreekt.

Behalve deze ruime bloemlezing van eerder gepubliceerd werk bevat deel XIV ook een verslag van de intem, in de befaamde begeleidingscommissie en met de per onderwerp speciaal aangetrokken deskundigen, gevoerde discussies. Daarbij komen ook de pogingen aan de orde van betrokkenen om invloed op de tekst van De Jong uit te oefenen, bijvoorbeeld bij de behandeling van de Nederlandse Unie, de OD, het vooroorlogse koloniale beleid en de kwestie van de geweldsexcessen ten tijde van de dekolonisatie. Het gaat hierbij om overwegend tot nu toe ongepubliceerd en vertrouwelijk materiaal. Daarmee is het tevens het meest interessante en in zekere zin 'spannendste' materiaal (al was juist van die pogingen tot beïnvloeding natuurlijk wel al vrij veel naar buiten gekomen).

Anders dan bij de van origine openbare stukken, waar zeer uitvoerig wordt geciteerd en verscheidene auteurs een complete herdruk van hun artikelen in de schoot geworpen kregen, koos de redactie bij deze interne discussie voor samenvattingen met meestal maar korte citaten. Mede daardoor neemt het 'openbare gedeelte' ook meer dan tweemaal zoveel bladzijden in beslag als de passages over het interne debat. In zekere zin is dat jammer. Het zal wel zo zijn, dat de uitgewisselde stukken en de verslagen van de vergaderingen zich minder lenen voor volledige publikatie, maar daar staat toch tegenover dat het hier om niet eerder openbaar gemaakte documenten gaat die ook moeilijker zijn te raadplegen dan de meeste van de volledig herdrukte stukken in deel XIV. Er komt nog bij dat, terwijl in die herdrukken de auteurs meestal goed duidelijk maken wat De Jong schrijft en waarop zij reageren, het in de verslagen van de interne discussie soms wat lastig is te traceren om welke tekst van De Jong het nu precies ging. Veelal zijn noch de oorspronkelijke noch de eventueel veranderde tekst van De Jong in extenso opgenomen. De definitieve tekst kan de lezer van deel XIV natuurlijk gemakkelijk terugvinden in de dertien eerdere delen die hij op de plank heeft staan. Voor de oude geldt dat niet en als het resultaat schrappen van een passage inhoudt weet de lezer niet altijd heel precies wat er nu verdween.

Dat neemt overigens niet weg, dat het samenvattende relaas van bedoelde discussies heel leesbaar is en noodt tot overdenkingen en commentaar. Ik zal mij beperken tot enkele opmerkingen. Het meest opvallend vind ik het nogal bescheiden effect van de bij elkaar toch wel zeer grote investering aan tijd en energie van de meelezers. Nu wisten alle betrokkenen van te voren precies waaraan zij begonnen en terecht heeft De Jong steeds het recht gehad en uitgeoefend om te schrijven wat hij als auteur wenste. Maar het blijft opmerkelijk hoe vasthoudend hij aan zijn opvattingen, interpretaties, stijl en type annotatie heeft vastgehouden, ook als bepaalde bezwaren (bijvoorbeeld over de uitvoerigheid van de tekst en de geringe precisie in de verantwoording door bronvermelding) steeds terugkwamen.

Interessant is in dit verband vast te stellen hoe verschillend A. F. Manning en P. W. Klein opereerden en hoe uiteenlopend het effect van hun optreden was. Klein, jarenlang lid van de begeleidingscommissie en van het bestuur van wat in afkorting tegenwoordig RIOD moet heten, trok regelmatig *unvervroren*, op de van hem bekende niet altijd overmatig voorzichtige wijze formulerend, van leer. Hij verweet De Jong meer dan eens impliciet of expliciet gebrek aan

wetenschappelijkheid. Het leidde zelden tot iets. Manning, vele jaren voorzitter van de begeleidingscommissie en het bestuur, gedroeg zich in het licht van zijn functie begrijpelijk over het algemeen juist heel terughoudend en voorzichtig. In de samenvatting van de discussies komt hij niet als een regelmatig of scherp criticaster naar voren. Maar als hij eenmaal bij een wat gevoelige kwestie (het gratiebeleid ten aanzien van politieke delinquenten en de vraag in hoeverre katholieke dogmatiek daarbij een rol speelde) een oordeel geeft blijkt zijn prestige. 'Manning gaf als oordeel 'niet intelligent' en voor de auteur was dat voldoende aanleiding om de hele passage ... uit zijn tekst te laten vervallen' noteert de samenvatting droog (894).

Een apart geval is voorts C. A. Heshusius. Na scherpe kritiek op deel XIa (Indië) werd hij door De Jong uitgenodigd als meezer (728, noot). Als daar een poging in zat om de kritiek te kanaliseren en Heshusius min of meer aan het project te binden mislukte dat faliekant. Heshusius ging in zijn gram heel wat verder dan bijvoorbeeld I. J. Brugmans en R. C. Kwantes, die hun blijvende bezwaren tegen bepaalde tekstgedeelten expliciet in het Voorwoord bij deel XI opgenomen zagen. Heshusius was zo opgewonden en kwaad over de voorlopige tekst van De Jong over wat toen nog 'oorlogsmisdrijven' van Nederlandse kant in Indië heetten, dat hij zijn medewerking gaf aan het naar buiten brengen van deze hem ter vertrouwelijke kennisgeving gegeven teksten. Hij overtrad daarmee de codes op basis waarvan dit hele proces van meelesen nu juist was gebaseerd, maar zag nimmer het verwerpelijke van zijn houding in. De vraag of dit optreden op de uiteindelijke tekst, die juist op dit punt werd gewijzigd, invloed had zal nimmer beantwoord kunnen worden. De Jong zegt zelf uitdrukkelijk dat dit niet het geval was. Overtuigd door de kritiek, die ook door anderen was uitgeoefend, zou hij deze veranderingen toch hebben aangebracht (1006). Er zijn geen goede redenen om aan zijn oprechtheid te twijfelen. Het komt overeen met zijn bereidheid op tal van punten, vooral van feitelijke aard, in de loop der jaren correcties aan te brengen. Het is weliswaar verleidelijk te wijzen op allerlei andere gevallen, juist ook wanneer het om dit type van gevoelige oordelen ging, waarbij hij van geen wijken wist voor de intern uitgeoefende druk. Maar deze hebben elk hun eigen merites en kunnen derhalve niet echt als 'tegenbewijs' gelden.

Kortom deel XIV 'van De Jong' levert boeiende stof, waarbij ook nog wel mag worden gewezen op het incasseringsvermogen van De Jong, die deze min of meer zelf uitgelokte stroom van kritiek en emotionele uitbarstingen jaar in jaar uit over zich heen moest laten gaan. Het is ook een mooi complement op de delen I tot en met XIII, met ook nog weer enige nieuwe correcties op die eerdere delen, waaronder zelfs correcties op correcties. De hele onderneming lijkt nu dan toch definitief ten einde. Of zou men er geen genoeg van kunnen krijgen bij de SDU en het RIOD en de lijn van het voorkomen dat alleen de visies van De Jong voor het nageslacht bewaard worden consequent willen voortzetten. Net als correcties op correcties zouden dan ook nog reacties op reacties moeten volgen enzovoorts. Het Droste cacao-effect dus, voor wie nog weet heeft van die mooie oude bussen. Het onderwerp leent zich er voor. De bezettingsgeschiedschrijving lijkt voorlopig nog geen einde te nemen en voor elke auteur zal De Jong nog geruime tijd oriëntatiepunt, vraagbaak en te kritiseren autoriteit blijven. Wie weet!

J. C. H. Blom

A. Swijtink, *In de pas. Sport en lichamelijke opvoeding in Nederland tijdens de tweede wereldoorlog* (Dissertatie Vrije Universiteit, Sportwetenschappelijke onderzoekingen XX; Haarlem: De Vrieseborch, 1992, 430 blz., f55,-, ISBN 90 6076 347 5).

Aan de geschiedenis van de sport in Nederland zijn nog maar weinig wetenschappelijke studies gewijd. In de overvloedige geschiedschrijving over Nederland in de bezettingstijd zijn het dagelijks leven en de vrijetijdsbesteding relatief onderbedeeld (al neemt de belangstelling de